

*Hornyák Máté*¹

PÉTER JÁNOS ÉLETÚTJA TILDY ZOLTÁN IRODÁJÁIG

ABSTRACT

The life of János Péter to Zoltán Tildy's office

For many people, the name János Péter (1910–1999) brings to mind a life full of twists and turns, but perhaps most people have a negative view of him. Although there are those who consider his work as Minister of Foreign Affairs of the Hungarian People's Republic (1961–1973) to be outstanding, many are critical of his work, especially in the Church. In particular, they find it objectionable that the Reformed pastor, who held the bishopric of the Transibiscan Reformed Church District between 1949 and 1956, was a clear supporter of the party-state establishment as foreign minister and vice-president of the National Assembly.

In this article we focus on the early turning points in János Péter's career, including his pastoral activities, his early interest in church press and media, and his foreign service in the Reformed Universal Convention.

Keywords: János Péter (1910–1999), 20th Century History of the Reformed Church in Hungary, Church-State Relations, Rescue of Jews, Home Mission

Péter János nevét hallva sokaknak egy fordulatokban gazdag életút jut eszébe, amelyet azonban a legtöbben talán negatívan ítélnék meg. Még ha vannak is olyanok, akik kimagaslónak tekintik külügyminiszteri munkáját, sokan látják kritikusan főképpen egyházi tevékenységét. Leginkább azt tartják kifogásolhatónak, hogy az 1949 és 1956 között a debreceni püspöki széket elfoglaló református lelkipásztor külügyminiszterként és az Országgyűlés alelnökeként egyértelműen a pártállami berendezkedés támogatójaként tevékenykedett.

1 Hornyák Máté, történész, a Nemzeti Emlékezet Bizottságának külsős kutatója.
hornyakmate@gmail.com

Jelen tanulmányunkban Péter János életútjának korai fordulópontjaira helyezük a hangsúlyt, azon belül is lelkeszi tevékenységére, illetve a református Egyetemes Konventben végzett külügyi szolgálataira. Péter János nem hagyott hátra visszaemlékezést, pedig a háború előtt ezt fontosnak tartotta,² ezért az életút rekonstruálásához kiindulópontul a különféle hivatali tisztségei idején keletkezett személyes levelei szolgálnak. Mivel a rendszerváltás előtti egyházvezetés közel 35 évig jobbnak gondolta elhallgatni a Bethesda Kórház és a Filadelfia Diakonissza Intézet múltját, 1985-ig a megmaradt dokumentumokat nem tartották ildomosnak előtérbe helyezni.³ Mindez mintegy tabusította Péter János Bethesdában töltött több mint tízéves szolgálatának (1936–1949) felidézését, még akkor is, ha 1975-ben maga Péter is elismerte egy rövid háborús visszaemlékezésben, hogy a Bethesda kórházban a vészkorszak idején embermentő tevékenység zajlott.⁴ Az 1980-as évek második felétől több 1944–1945-ös évekkal foglalkozó történeti művel kapcsolatban kérték ki Péter János véleményét, feltételezhetően azért, mert elismerték olyan, a korszakban meghatározó szereplőkkel való kapcsolatát, mint például Nagy Ferenc, Veres Péter⁵ vagy a budapesti Svéd Vöröskeresztet vezető Valdemar Langlet.⁶

PÉTER JÁNOS GYERMEKKORA

A Péter család történetével kapcsolatban kevés megbízható információval rendelkezünk. Ezek közé tartozik, hogy édesapja, a vele azonos nevű id. Péter János⁷ 1886. december 22-én, édesanyja, Benkő Ida pedig 1883-ban született. Arra is találunk utalást, hogy apai nagyapjának, Péter Jakabnak ingóságait 1890-ben elárverezték,⁸⁹ Péter János szülei a Tolna megyei Alsónyéken laktak, de családjuk nem

2 Péter János: Ciano gróf, *Református Jövő*, 1944. január 12., 1.

3 TÓTH Károly: Mit tett a magyar református egyház a zsidóüldözés ellen?, *Confessio* 9(1985/2), 15–24, 18. Bartha Tibor, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke 1984-ben beszélt a zsidómentésről az MTA Történettudományi Intézete, az MSZMP KB Párttörténeti Intézete és a Hadtörténeti Intézet közös konferenciáján. Az előadás szövegét közli BARTHA Tibor: A Magyarországi Református Egyház 1944-ben, *Református Egyház* 8(1984/3), 3–8.

4 Péter János: *Budapest – Párizs – Moszkva. Tanúságtévők*, Budapest, Kossuth, 1975. A visszaemlékezés személyes része lényegében megegyezik a Filadelfia Diakonissza Intézet ostrom alatti tevékenységéről szóló jelentésével, amelyet a Dunamelléki Református Egyházkerület részére nyújtottak be.

5 Vö. VIDA István: Nagy Ferenc politikai pályafutása, *História* 3(1981/3), 22–23.; Péter János: „Magyar kérdés” az ENSZ-ben, hidegháború, enyhülés, *História* 3(1981/3), 19–20.

6 Vö. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL) XVIII-6-p, 14. doboz, Péter János, *Felejtetetlen Fájdalmak*.

7 A visszaemlékezésekben többször felmerül, hogy Péter János eredeti neve Hans Peter, ezt édesapja keresztelési anyakönyve nem támasztja alá, illetve a püspök-külgügyminiszter az állami születési anyakönyvben Péter Jánosnak lett bevezetve. Vö. Mórággyi református születési anyakönyv, Alsónyéki állami születési anyakönyv.

8 *Arverési hirdetés*, *Szekszárd Vidéke*, 1890. június 26.

9 MÁV Szolgálató Központ Archívuma, Pécsi Igazgatóság iratai, 10527/1936.

innen származott, ezért kevés segítőjük volt a faluban. Édesapja a falusi szatócsnál dolgozott, majd a MÁV-hoz került kocsirendezőnek.¹⁰ Az édesanyja 1902-től 1940-ig a Zöldkereszt mozgalomban¹¹ tevékenykedett, a család alsónyéki otthona az ehhez a szolgálathoz kapcsolódó szolgálati lakás volt, de emellett a szülők postamesteri teendőket is elláttak. Péter János több vele készült interjúban¹² utalt anyai nagyszülei ozorai kötődésére, és arra, hogy ezért Illyés Gyula munkássága közel állt hozzá. Péter édesanyja egyébként eredetileg római katolikus felekezetű volt, de később fia hatására református lett.¹³

Péter János Alsónyéken született 1910. október 28-án.¹⁴ A tehetséges fiú számára a teológiai tanulmányok jelenthették a társadalmi ranglétrán való előrelépés lehetőségét. A korabeli társadalomban a MÁV-alkalmazott édesapja¹⁵ és az egyfajta védőnőként tevékenykedő édesanyja a helyi közösség megbecsült tagjai voltak, biztos egzisztenciával rendelkeztek, de ez sem volt elég gyermekeik magasabb szintű taníttatására. Péter az elemi iskolát helyben kezdte el, majd ezt követően a 20 kilométerre található bajai ciszterciták reálgimnáziumában folytatta tanulmányait. A naponkénti bejárás fejleszthette kitartását, ami megmutatkozott későbbi feladatainak elvégzésében. A negyedik osztályt magántanulóként végezte közepes eredménnyel, mértanból elégségesre teljesített. A jegyei alapján az osztályában közepesen helyezkedett el. Testnevelésből való felmentése alapján gyengébb fizikai, egészségi állapotára következtethetünk. Tanulmányi eredményei csak a nyolcadik osztályt elérve javultak,¹⁶ 1929-ben letett érettségi vizsgáján már „jól érett” minősítést kapott. Középiskolai osztályából többnyire jogásznak, orvosnak és katonának tanultak tovább társai. Arra nézve, hogy a későbbiek folyamán volt-e valaki közülük, akivel végzésüket követően szorosabb kapcsolatban maradt volna, a kutatás jelenlegi állása szerint nem derült fény. Csak két esetben találunk arra példát, hogy egykori gimnáziumi osztálytársai segítségét kérték a diktatúra idején ügyes-bajos dolgaik elintézésében.¹⁷ Megjegyzendő, hogy teológus társai sem tar-

10 S.N.: Felakasztotta magát a szekszárdi kórház hivatal szolgája, *Tolna megyei Újság*, 1928. szeptember 29. Az újság beszámolója szerint id. Péter János mint MÁV-kocsirendező azonosított egy vasút melletti fára magát felakasztó férfit.

11 A Zöldkereszt mozgalom állami népegészségügyi szervezet volt Magyarországon a két világháború között.

12 Pl. PÉTER János: Párbeszéd... , útkeresés... , ésszerűsödés, in: Baló György (szerk.): *Kilenc beszélgetés a 80-as évekből*, 1987, 101–122.

13 Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (továbbiakban MReZSL) 19 fond, Fiaidelfia Diakonissza Egylet iratai 1861-1961, II. ügyintézési iratok, 37. doboz levelei

14 Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban: TtREL), I 1. i 28 Péter János személyi törzslap.

15 S.N.: A tiszántúli püspökválasztás, *Református Egyház*, 1949. november 15., 1.

16 A ciszterci rend bajai III. Béla-gimnáziumának évkönyve 1927/1928, 21.

17 Lásd: MNL OL XVIII-6-ac, 11. doboz, 1979 osztálytalálkozóra való meghívón séljegyzet; PML XXIII—23-b ÁEH, 19. doboz, Református lelkészek, Németh József törzslapja.

tották vele a kapcsolatot, még az a Németh József sem, akivel Párizsban együtt voltak ösztöndíjasok.¹⁸

TEOLÓGIAI TANULMÁNYOK

Péter János esetében feltételezhető, hogy példaképe a fiatalon elhunyt alsónyéki lelkész, dr. Szappanos Gyula volt, aki a Tolnai Református Egyházmegyében élénk egyházi sajtótevékenységet folytatott. Szappanos személyisége és munkássága befolyásolhatta Péter teológiára történő jelentkezését.¹⁹ Az anyakönyvek tanúsága szerint Péter a sikeres budapesti felvételi után rövidesen évfolyamának kiemelkedő hallgatója lett. Olyan tanárai révén, mint Victor János²⁰ és Sebestyén Jenő,²¹ hamar kapcsolatba került a két világháború közötti belmissziós irányzatokkal. Victor halálának évében, 1954-ben, Victor hatásáról megemlékezik püspöki beszámolójában, ami egyáltalán nem szokványos, mivel ezen beszámolók általában az adott egyházkerület működésére vonatkozó jelentésre korlátozódtak.²² Péter Jánost már teológiai tanulmányai elején, 1929 őszén Victor János mellett találhatjuk egy gyülekezeti kiscsoportos tematikus esten, ahol az „új ruháról” – az ember életében a megtérés fontosságáról – beszélt.²³ Professzora mellett betekinthetett a gyülekezetépítés gyakorlatába és módszereibe is, mivel ebben az időben alakult a Szabadság téri új református közösség, amelynek Victor volt a szervező lelképásztora. A gyülekezetet egyrészt értelmiségi, polgári családok, másrészt gyárakban dolgozó munkások alkották. Mind a két társadalmi réteg képviseltette magát a presbitériumban, a gyülekezet gondnoka pedig hosszú ideig egy gyári munkás volt.

Péter János külföldi egyetemeken folytatott tanulmányainak sorát Párizs nyitotta meg, az 1931/1932. tanévben. Eredetileg a Gusztáv Adolf ösztöndíjra pályázott Berlinbe, de a tanári kar jó francia tudása miatt a francia lehetőséget ajánlotta számára. Itt néhány évvel korábban magyar református gyülekezet alakult a Société Centrale d'Évangélisation segítségével.²⁴ Közte és a gyülekezet közötti jó kapcsolatot feltételez a lelkészi állásra benyújtott pályázata, amelyet Ravasz

18 Pest Vármegyei Levéltár (a továbbiakban: PML), XXIII-23-b ÁEH, 19. doboz Református lelkészek, Németh József törzslapja.

19 Gyászrovat, *Budapesti Hírlap*, 1927. március 9., 9.

20 Victor Jánosról lásd Lányi Gábor ugyanebben a számban megjelenő összefoglaló jellegű méltatását.

21 LÁNYI Gábor: Sebestyén Jenő, a történelmi kálvinizmus és a Soli Deo Gloria Református Diákszövetség, in: *Studia Universitatis Babeş–Bolyai Theologia Reformata Transylvanica* 67(2022/1), 226–240; LÁNYI Gábor: Sebestyén Jenő (1884–1950) és a történelmi kálvinizmus, in: Petrás Éva (szerk.): *A 20. századi magyar protestáns közéletiség arcképcsarnoka*, Budapest, Barankovics István Alapítvány – Gondolat Kiadó, 2021, 13–32.

22 MNL XIX-A-21-c ÁEH adattár, 72. doboz, 1954 püspöki jelentés.

23 Budapest–Szabadság téri Református Egyházközség irattára, Meghívók gyűjteménye.

24 A gyülekezet történetéről szóló összefoglalót lásd: http://nyemrlsz.newlights.info/images/guy_parizs/Tortnelmi_osszefoglalo_HUN-FRA.pdf (Letöltés: 2024. nov. 6.)

László püspök is támogató. Péter az állást belügyminisztériumi engedély hiányában végül mégsem nyerte el.²⁵ Párizst követően Péter eredetileg Edinburghbe ment volna további ösztöndíjra, de végül a skót egyházi támogatás a Glasgow-ban folytatott tanulmányokat tette lehetővé, 1934–1935 között. Glasgow gyáriparát és munkásságát is sújtotta a gazdasági világválság, felszínre hozta az iparosodással, kapitalizmussal járó problémákat. George Knight²⁶ visszaemlékezésében azt a véleményét hangoztatja, hogy a Glasgow-ban e téren tapasztaltak erősítették Péter Jánosban a keresztyénszociális gondolkozást.²⁷ A teológián főleg újtestamentumi és ismeretelméleti kérdésekkel foglalkozott, és George Knightot magyar nyelvre tanította.²⁸ Következő tanulmányútján Berlinben találkozott a hitleri Németország új birodalmi eszméjével és a zsidó-keresztyén üldözéssel. A város ebben az időben már semmiképpen nem volt az a nyugodt hely, mint az első világháború előtt, Ravasz László kint tartózkodása idején. A korabeli külhoni magyar társadalmi egyesületekre is nagyban hatott a nemzeti szocializmus, emiatt a zsidó származású magyar állampolgárok már készültek Berlint elhagyni. Ebben a milióban vetette papírra Péter diktatúrával kapcsolatos alábbi gondolatait:

„Egy-egy nép halálos belső válságával a diktatúra mindig szükséges, demokratikus szervezettel betegileg nem javíthatja önmagát. De ugyanakkor a diktatúra mindig kockázatos. Egyetlen ember hatására, értelmére, tervére bízva az egész nép a »vagy – vagy« kockázatán ugrik át. Vagy jól látott a Vezér, s akkor az élet diadalt ül majd vagy nem jól látott s akkor csak pusztulás jöhet. Viszont a Vezér élete sohasem biztos. Egy kalandornak vagy fanatikus örültnék a golyója romba döntheti az egész birodalmat, mert látszólag egy párt van, de e mögött változhatnak a színek (ma pl: császárpártiak és kommunisták) és senki nem tudja melyik milyen erős. Németországnak szüksége volt diktatúrára, de félelmetesen mutatkoznak a rosszul választott diktátor jelei. A diktatúra diadalmasan emelkedik a meghasonlott világ zavaros vizei fölé, de a jövőre sötét árnyékot vet, az árnyékában fantomok nyüzsögnek és Európa fél tőlük.”²⁹

25 MREZSL 2 a f. 203. doboz, 1934, Ravasz László ajánló levele Péter Jánosnak.

26 Georg Knight 1935-től volt a budapesti Skót Misszió vezető lelkésze a leköszönő Calder János után. A református Egyetemes Konvent Külügyi Bizottságába is beválasztották, angol–magyar közvetítéssel megbízva. Rendszeresen prédikált a zsidó misszió problémáiról és a mentés lehetőségeiről. A *Budapesti Hírlap* több esetben hírt adott a misszióknak erről a szolgálatáról, így a zsidó menekültekről tudniuk kellett az újságolvasóknak. Miután beállt a hadiállapot Anglia és Magyarország között, kénytelen volt elhagyni Magyarországot. A Skót Misszió lelkészeként működött még dr. Alexander (Sándor) King is, akinek magyar felesége volt, ők Törökországban szolgáltak tovább a második világháború alatt. 1945 után az új bibliafordításnál kikérték véleményét. Vö. S.N.: Találkozásom dr. King Györggyel, a budapesti skót misszió lelkészével, *Reformátusok Lapja*, 1972. december 27., 3; Új bibliafordítás jelentősége, *Evangelikus Élet*, 1952. június 29., 2.

27 KNIGHT, G.A.F.: *What Next? The Exciting Route Travelled*, Edinburgh, Saint Andrews Press, 1980, 29.

28 A Dunamelléki Református Egyházkerület Jegyzőkönyve, 1935. november 18., 142.

29 PÉTER JÁNOS: Egy diktatúra árnyékában, *Református Élet*, 1935. február 3.

Péter egyszerre csodálta a Németországban látottakat, de tartott is következményeitől. Ugyanebben az időben jelent meg *A liberalizmus útja* című írása is, amelyben arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a diktatúra is lehet jó, amennyiben Isten dicsőségét szolgálja.³⁰

Tanulmányai végeztével mindössze 25 évesen a *Református Élet* egyháztársadalmi hetilapban a teológiai képzésről való kritikáját a következőképpen foglalta össze: „Az a tény, hogy még ma a többi diplomához képest a lelkipásztori diploma ad a legbiztosabb elhelyezkedési lehetőséget, megszerzéséhez a legkevesebb anyagi áldozat kell. [...] jól ismerem olyanok is jelentkeznek felvételre, akikben a szolgálni vágyás nem túl nagy tűzzel lobog”.³¹ Írásában pozitív példaként emeli ki a franciaországi szemináriumi rendszert. A magyarországi teológusok heti 38 kötelező órája helyett 15 órát javasol annak érdekében, hogy ne akadályozza túlterhelés a tanulást és legyen mód elmélyülni egyéni témákban. Fontosnak tartotta leírni, hogy tanulmányai során nem hallott a munkanélküliség problémájáról, és a kommunizmusról is máshonnan kellett tájékozódnia. Ebben az időben többen fogalmaztak meg hasonló véleményt, köztük későbbi munkatársa, Bodoky Richárd is, akire a hazai tanárok századfordulónál megrekedt felfogása után – mint ha nem lett volna világégés, sem Kun Béla napjai – az újdonság erejével hatott a franciaországi szemináriumi rendszer.³²

ÉLET A FILADELFIA DIAKONISSZA INTÉZETBEN

Péter János 1936-ban kezdett el a Filadelfia Diakonissza Intézetnél dolgozni, amely iskolákat, árvaházakat, kórházat, de nyomdát is működtetett. Hamar nyilvánvaló lett, hogy Péter János erőssége nem a kórházi ágy melletti lelkigondozói szolgálat, hanem a sajtó, és azon belül is a rádiózás tevékenységének művelése lesz. Mint a Filadelfia keretén belül működő Sylvester Nyomda vezetője, egyrészt a kifejezetten egyházi jellegű sajtó irányítását látta el, másrészt pedig a pártokhoz és a Miniszterelnökséghez kötődő, a háborúra való felkészüléshez kapcsolódó külpolitikai országimázs-építés sajtótámogatását is végezte.

Péter 1940-től átvette az apósa, Czeglédy Sándor által alapított *Keresztyén család* című újság főszerkesztését, amely azonban rövidesen megszűnt, ugyanakkor a Filadelfia Diakonisszaintézeti Alapítvány elnöksége *Református Jövő* néven új hetilapot indított. 1942 novemberében a *Református Jövő* egyesült a debreceni *Vasárnap* c. hetilappal³³ és a két újság közti szerződés értelmében a *Református Jövő* szerkesztősége fiókirodának tekintette az addigi *Vasárnap* debreceni szerkesztőségét,³⁴ ami

30 PÉTER JÁNOS: *A liberalizmus útja*, *Magyar Út*, 1935. október 1., 3.

31 PÉTER JÁNOS: *Holnap lelkészképzése*, *Református Élet*, 1935, 6.

32 BODOKY RICHÁRD: *Aranyhíd*, Budapest, Magánkiadás (Bodoky Richárdné), 2001, 9.

33 S.N.: *Egyesül a Református Jövővel a debreceni Vasárnap*, *Református Jövő*, 1942. november 26., 1.

34 TIREL I. 8. Révész Imre II. doboz 35, *A Debreceni Református Egyházközség és a Tiszántúli Református Egyházkerület valamint a Református Jövő megállapodása*.

által Péter János nevét egyre többen megismerhették későbbi püspöksége területén, a Tiszántúlon. A *Református Jövő* hetilap szerkesztése során Péter megismerhette a korabeli egyházi vezetőket, a gyülekezetek aktuális problémáit. Számos, később a pártállami szándékokhoz idomuló lelkipásztor és későbbi püspök vett részt az újság arculatának kialakításában. Ennek bemutatása önálló tanulmány feladata lehetne, például püspöki utódjával, Bartha Tiborral is már erre az időszakra mennek vissza első közös szolgálataik. Ravasz László a Péterhez kötődő egyházi sajtótermékeket mint az értelmiségi misszió fontos eszközeit nevezte meg visszaemlékezéseiben.³⁵

A *Református Élet* és a *Református Jövő* című hetilapok keretében Péter az ország több pontján szolgált együtt Ravasz Lászlóval, az értelmiségi rétegek evangéliumi megszólítása érdekében.³⁶ 1937. májusi mezőtúri közös szolgálatuk címe „Milyen ma a magyar fa és gyümölcse?”³⁷ volt. Péter beszédében a németországi keresztyénülködésnél is nagyobb veszélynek tartotta azt, hogy feleslegessé kívánják tenni a keresztyénséget a társadalomban.³⁸ Az előadás szövegét olvasva olyan érzetünk támadhat, hogy amit maga Ravasz László is csak óvatosan mert megfogalmazni és hangoztatni, azt egyértelműen mondhatta ki Péter János, miközben beszéde alatt ott ült mögötte a Mózes-székben a tekintélyes püspök is.

A *Református Jövő*ből befolyt haszon egy része a Bethesda Kórház és a Filadelfia-árvaházak ideiglenes anyagi támogatását szolgálta, másik részét olyan fejlesztésekre használták fel, mint amilyen a gróf Bethlen Béla főispán használaton kívüli kúriáján³⁹ létrehozott Református Jövő Népfőiskolai Leányinternátusa volt a Szolnok-Doboka megyei Szentmátén.⁴⁰ A diakonisszák szerint⁴¹ Péter János szeretett Szentmátén időzni, akár napokat is eltöltött ebben az árvaházban, ami a dél-er-

35 RAVASZ László: *Emlékezéseim*, Budapest, A Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1992, 227.

36 ABLONCZY Balázs: Református Élet hetilap és a budapesti reformátusság 1934–1944, in: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*, Budapest, Argumentum–ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 1211–1230.

37 S.N.: „Célunk, hogy a világban Krisztust diadalra juttassuk...”, *Pesti Hírlap*, 1937. május 21., 3.

38 A magyar református intelligencia nagygyűlése Mezőtúron, *Ujság*, 1937. május 21. 4.

39 A Dunamelléki Református Egyházkerület jegyzőkönyve, 1942. november 19, 19.; PÉTER János: A tanítótól függ, *Református Jövő*, 1942. november 12. A cikkben jellemzően nem írták ki az adományozók nevét, főleg akkor, ha közéleti személyről volt szó. Törekedtek arra, hogy ebben egység legyen, de előfordultak hibák, mint ennél az esetnél is. BETHLEN Béla: Észak-Erdély kormánybiztosa voltam, Budapest, Zrínyi, 1989.

40 MREZsL 19/f. állag, Szentmátéi Szórványinternátus iratai, 1. doboz; Bodoky Richárd: Árva Bethlen Kata öröksége a Református Jövő leányinternátusban. Ravasz László és Vásárhelyi János püspök felavatta a szentmátéi népfőiskolai leányinternátust. *Református Jövő*, IV. évf. 43. sz., 1943. október 27., 2.

41 Bodoky Richárd visszaemlékezése, in: Erdős Kristóf – Kiss Réka (szerk.): *Filadelfia-diakonisszák két diktatúra szűritésében. A Filadelfia Diakonisszaintézet Alapítvány 1938-1951 közötti története dokumentumok tükrében*. Budapest, Református Szeretetszolgálat – L’Harmattan Kiadó, 2024, 183.

délyi reformátusok irányába végzett bibliacsempészési tevékenységének⁴² egyfajta kiinduló bázisaként funkcionált. Szentmáté mellett kedves volt számára a noszvaji és a gödöllői árvaház is.⁴³

A HÁBORÚRA KÉSZÜLŐDŐ EGYHÁZ SODRÁSÁBAN

Hitler 1933-as hatalomra kerülése után Péter Jánosnak már találkoznia kellett a Német Birodalom területéről érkező zsidó származású menekültek kérdésével, később a Jó Pásztor misszió, a református egyház zsidómentő szolgálata is a Filadelfia Diakonissza Intézetben alakult meg.⁴⁴ Péter cikkeiben többször elismerte, hogy zsidó származású tagokból álló keresztyén gyülekezetek alkalmain járt, illetve olyan helyen, ahol megtérésre szólították fel a zsidóságot. Péter aktívan bekapcsolódott George Knight munkájába és folytatta Knight magyar nyelvtanítását is. Részt vállalt az 1937-es budapesti zsidó-keresztyén konferencia megszervezésében, ahol téma volt a Palesztinába menekülő zsidók támogatása és a Krisztusban hívő zsidó közösségek alakulásának előmozdítása.⁴⁵ A korabeli belügyi jelentések kiemelték, hogy az angol ügynökök feltételezhető jelenléte miatt a Skót Missziót fokozottan ellenőrizték. Ez a gyanú nem lehetett alaptalan, mivel az angol titkosszolgálatokról szóló szakirodalmi munkák is rámutatnak a misszió ilyen irányú tevékenységére. Harold Gibsont a budapesti angol követségről – aki később Budapest ostromát a Bethesda Kórházban vészelte át – már ekkor megismerhette Péter.⁴⁶

1944 májusában a fővárosi református gyülekezetekben egy héten keresztül a *Megbotránkoztató Szeretet*ről hirdették az igét a lelkipásztorok. Péter János a józsefvárosi Salétrom utcai templomban szolgált. Később prédikációja nyomtatásban is megjelent a Sylvester Nyomdánál:

„Meddig süllyedhet az ember? Meddig süllyedhetünk mi? Mondjuk meg egész nyíltan, hogy nem tudjuk. Nemcsak azért nem tudjuk, mert nem lehet erre a kérdésre általános érvényű feleletet kapni: egyik ember jóérzése előbb ébred fel, a másiké később, egyiknek a lelki ízlése több bűnt bír el, mint a másiké, hanem azért nem tudjuk, mert még mindig irtózatos mélységek vannak azok alatt a lealjasodások alatt is, ahova emberek lejutottak.”⁴⁷

A mélységek határainak keresése vissza-visszatér a műben, mintha közben az igehirdető is keresné a helyét, hogy ő merre is tart pontosan. Az 1944. júliusi le-

42 Péter ezen tevékenységének forrásául szolgál: MNL OL K 30 Tájékoztatói osztály, 18 csomó, Sajtó ügyek 1939–1941, 43/1943 A külföldön élő magyarság részére küldendő könyvek

43 MRzSL 19. fond Filadelfia Diakonissza Intézet Egylet iratai 1891-1961. 19.f állag 1, tétel irata

44 MRzSL 19. fond Filadelfia Diakonissza Egylet iratai 1891-1961, 3. doboz, 1942-es jegyzőkönyvek.

45 S.N.: Zsidó – keresztyén konferencia Budapesten, *Hajnal*, 1937. augusztus 2.

46 Vö. JEFFERY, Keith: *Mió: The History of the Intelligence Service 1909–1949*, London, Bloomsbury, 2010, 413.

47 PÉTER János: *A megbotránkoztató Szeretet*, Budapest, Sylvester, 1944, 23.

ányfalui találkozó szervezésében aktív szerepet vállalt Péter János, ahová Ravasz László azzal a szándékkal hívta össze a magyarországi protestáns püspököket, hogy a deportálások ellen tiltakozó közös nyilatkozatot fogadjanak el.⁴⁸ Ebben az időszakban naplója szerint Komoly Ottó, a Magyar Cionista Szövetség vezetője is Péter Jánoson keresztül tartott kapcsolatot Éliás Józseffel, a református Jó Pásztor missziói ügyvezetőjével.⁴⁹

A német megszállás kezdetén Hőgye Mihály, aki lelkészként a külügyi hírszerzés számára is dolgozott,⁵⁰ a Bethesda Kórház területén tartózkodott.⁵¹ Nagy Ferenc későbbi miniszterelnök a német megszállás első napjaiban szintén az intézet területén tartózkodott, Tildy Zoltánhoz hasonlóan, aki pedig Péter János szolgálati lakásán bujkált. Van arról is ismeretünk, hogy a zsidó származású, rádiószakemberi gyakorlattal bíró Lányi Zsigmond újságíró, a Szilágyi Dezső téri gyülekezet presbitere a kórházban rádióadó-állomást kezelte.⁵² Ugyanakkor arról már nem áll rendelkezésre információnk, hogy milyen irányban: a nyugatiak, vagy a szovjetek felé. Eddigi kutatásaink szerint leginkább két lehetőség adódik: vagy a Vakok Intézetéből hoztak át rádiókészülékeket a magyar katonai hírszerzés, a VKF2 támogatásával, vagy 1943-ban az angolok által átadott rádiókészülékről lehet szó.⁵³ A menekülteket hamis igazolványok mellett hamis családfákkal is el kellett látni, melyekkel bizonyítani tudták származásukat. A nyomdaigazgató Péter János ezek előállításában is részt vett.⁵⁴

PÉTER JÁNOS POLITIKAI FEJLŐDÉSE A HERMINA ÚTON

Péter János 26 évesen került a Bethesda kórházba egy fiatalos közösségbe, negyvenes éveikben járó orvosok társaságába. A Filadelfia kórházában gyógyító fiatal doktorok hazánk társadalmi problémáira különbözőképpen reagáltak. Volt, akit a diakonisszák lelki élete inspirált, ehhez a körhöz tartozott dr. Mézes Zsigmond szülész-nőgyógyász, aki a háború után a Wesselényi utcai Szabadkeresztýén Gyülekezetet vezette. Többben az orvosok közül a Magyar Testvéri Közösséghez csatlakoztak.⁵⁵ Rajtuk keresztül ismerkedhetett meg a szervezettel Péter is. Dr. sajó-

48 Bővebben lásd: LÁNYI Gábor: Berezky Albert (1893–1966) budapesti lelképásztor szerepe a németellenes ellenállásban és az embermentésben (1944–45), *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Theologia Reformata Transilvanica* 69(1/2024), 225–249, 235–240. DOI: 10.24193/subbtref.69.1.13

49 MESTER Miklós – MAJSAI Tamás – SCHMIDT Mária (szerk.): *Komoly Ottó naplója*, A Ráday Gyűjtemény évkönyve III., Budapest, 1983, 245–246.

50 MRéZSL 2. fond Külügyi iratok 1986-1950, 101. doboz. Hőgye Mihály jelentései.

51 Veritas Oral History Archívum, 460. tétel, Hőgye Mihály-interjú, 98.

52 Bodoky Richárd visszaemlékezése, in: Erdős– Kiss (szerk.): *Filadelfia-diakonisszák*, 183.

53 Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének Kézirattára, A Sylvester nyomda története 4. kötet, 149.

54 Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének Kézirattára: Sylvester nyomda története 5. kötet. 43.

55 Bővebben lásd: Székér Nóra: Titkos társaság. A Magyar Testvéri Közösség története. Budapest, Jaffa Kiadó, 2017.

szentpéteri Szentpétery Gyula⁵⁶ a Bethesda Kórház sebész főorvosa már 1937-től tagja a Magyar Testvéri Közösséget irányító vezértanácsnak, és nem mellékesen Péter János saját orvosa is volt, a kapcsolatot Péter később külügyminiszterként már nem vállalta fel.⁵⁷

A *Református Jövőben*, fő helyeken többször dicsérte azon cégeket, amelyek törődtek munkásaikkal, akár bér-, akár lakhatási körülményeiken javítva.⁵⁸ Ezek az írásai harmonizáltak Ravasz László több megnyilvánulásával, amikor is kiállt a földreform és a szociális törekvések mellett, érezve az egyházban lévő feszültségeket és a változások szükségességét.⁵⁹ Más cikkében Péter János azt írta, hogy „*az egyház lényege szociális*”, ezért az egyházhoz magához kellene hűségesek lennünk, mert akkor az egyház be tudná tölteni küldetését a különböző társadalmi csoportok között.⁶⁰

A háború idején, 1942–1943-ban a kommunista párttagok ellen többször indulnak letartóztatási hullámok, így kénytelenek voltak illegálisba vonulni. Haraszi Sándorné a vele készített interjúbán azt állította, hogy férje⁶¹ 1943-ban felsőbb pártutasításra a Bethesda Kórházban lelt menedéket.⁶² Ebben az időszakban Péter János már aktív kapcsolatban állt Losonczy Gézával, akit apósa, Haraszi Sándor Bethesdában történt bujkálása idején szintén a Filadelfia kórházában kezeltek.⁶³ A köztük lévő közös pont Péter János apósa, Czeglédy Sándor lehetett, aki 1935-ben támogató levelet írt a református lelkészcsaládból származó Losonczy Géza számára, hogy felvegyék az Eötvös Collegiumba, mivel megsajnálta a félárva

56 Szentpétery Gyula (Gyula, 1887 – Srinagar, Kasmir, India, 1960): 1924–1947 között a Bethesda Kórház igazgató főorvosa. A Filadelfia Diakonissza Intézet elnökségének a tagja. A Magyar Testvéri Közösségi elleni eljárás keretében kapcsán tartóztatták le mint vezetőt, de kiengedték, szívrohamba hivatkozva, amely alatt Angliába emigrált. Külmissziói szolgálatát missziói lelkülete mellett az is indokolhatta, hogy minél távolabb lehessen Magyarországtól. Emigrálása 1947. október 31-e előtt pár nappal történhetett meg. A hatóság akkor figyelt fel esetére, amikor egy orvosi igazoláson látták a hivatalosan gyengélkedő orvos aláírását. Vö. S.N.: *Megszökött Szentpétery főorvos, az összeesküvők egyik vezetője?*, *Kossuth Népe* 3(1947/116), 1947. október 31.

57 MNL OL J-1-u Külügyi vezetők hagyatéka, 57.doboz sajszentpéteri Szentpétery Gyula levele.

58 PÉTER János: A Gamma-szellem, *Református Jövő*, 1940. december 16., 2.

59 NAGY Károly Zsolt: „Amit az evangélium ígér, azt váltsa valóra a demokrácia.” A társadalmi változások teológiai reflexiói és belső nyilvánosság nyelvének átalakulása a Magyarországi Református Egyházban 1945 és 1948 között, in: Csikós Gábor–Kiss Réka–Ö. Kovács József (szerk.): *Váltóállás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Központ–Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017, 425–476, 435.

60 PÉTER János: Szociális egyház?, *Református Jövő*, 1944. február 16., 1.

61 Haraszi Sándor (Czinderybogád, 1897 – Budapest, 1982) politikus, publicista, 1929-ben kapcsolódott be az MKP tevékenységébe, többször volt illegálisban, 1945–1948 között a *Szabadság* c. napilap szerkesztője, MDP KB Agitációs és Propaganda Osztályának helyettes vezetője. 1950-ben letartóztatták, 1956-ban a forradalom leverését követően a Jugoszláv Nagykövetségre menekül, 1960-es amnesztiát követően az Akadémiai Kiadónál dolgozott. Vö. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC05727/05975.htm> (Letöltés: 2024. január 5.)

62 Országos Széchényi Könyvtár (továbbiakban OSZK) Történeti Interjúk Tára, Haraszi Sándorné, 23. perc. A lexikonok szerint 1944 júniusában vonult Haraszi Sándor illegálisba.

63 MNL OL M-KS 276-93, MDP Politikai Bizottság, 56. őe. 23.

ifjút.⁶⁴ Ezért feltételezhetjük, hogy a 1930-as évek első felétől ismerték egymást. A köztük lévő kapcsolatot az is erősíthette, hogy Losonczy Géza is tanult a bajai ciszterci gimnáziumban.⁶⁵ Ezért logikus döntés volt részükről, hogy a Bethesda Kórházban dolgozó Péter Jánosra bízzák az életüket.

Mivel csak sporadikus adatok állnak rendelkezésünkre, ezért pontosan nem tudjuk rekonstruálni, hogy a korszak egyházi és politikai életének szereplői közül kik fordultak meg a kórházban. Biztosan tudjuk azonban, hogy Mester Miklós államtitkár,⁶⁶ rajta kívül Gáspár Zoltán, a *Református Jövő* külügyi témájú cikkeinek írója híres baloldaliként 1943 júniusától,⁶⁷ valamint Dobi István, később az Elnöki Tanács elnöke,⁶⁸ valamennyi időt töltöttek a Bethesdában. Beszédes az, hogy a front közeledtét a kórháztól nem messze lévő épületben⁶⁹ várták meg a következő személyek (nem mindig együtt): Kádár János, Donáth Ferenc, Péter Gábor, Horváth Márton, Kállai Gyula és Aczél Endre. Demény Pál az utca túloldalát jelölte meg visszaemlékezéseiben, ahol találkozott Rajk Lászlóval és Hegedűs Andrással, a későbbi miniszterelnökkel. Péter Gáborról tudjuk, hogy a Bereczky Albert-féle református ellenállással ténylegesen kapcsolatban volt, a többiekéről pedig feltételezhetjük.⁷⁰

PÉTER JÁNOS KÜLPOLITIKAI SZEREPLÉSRE VALÓ FELKÉSZÜLÉSE

Péter János Bethlen István⁷¹ miniszterelnök, Ravasz László püspök és Balogh Jenő dunántúli egyházkerületi főgondnok bizalmasaként részt vett a külföldi reformá-

64 KÖVÉR György: *Losonczy Géza 1917–1957*, Budapest, 1956-os Intézet, 1998, 32, 126.

65 Uo., 32, 34.

66 Országos Széchényi Könyvtár, 1956-os Intézet, Oral History Archivum, 460, Hőgye Mihály 194.

67 Gáspár később, megtérése után jelentkezett a budapesti református teológiára. Vö. LENGYEL András: Egy késő liberális ideológiai kritikus. Vázlat Gáspár Zoltánról, *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1987/1, 427–470, 446.

68 DANCs József: Dobi István, *Társadalmi Szemle* 36(1983/3), 80–88, 82.

69 A Hungária krt. 127-ben bérelt lakást Hevesi Géza (1908) VKF2 K tisz, aki a mechanikai szövőgyárban dolgozott 1940–1945 között, közben pedig 1942-től bekapcsolódott a munkásmozgalomba. 1945 márciusától az MKP Központ gazdálkodási osztályán dolgozott. Innen a Katonapolitikai Osztályra került, majd 1950-től a gépkocsi garázst vezette. 1951-től miniszteri gépkocsivezető. 1966-ban törölték dossziéját. Népbírósi pere során a pártközpontból telefonáltak, így elmarasztalása elmaradt. Az ÁBTL A-1251 VKF/2 névsorban még szerepel, de a későbbi kimutatásokból eltűnt a neve mellől a megjelölés. 1947-ben Kádár János és testvére, Csermanek Borbála is ide volt bejelentve a választói névjegyzék szerint, Hevesi Géza édesanyjához. De Csermanek Jenő nevével is találkozhatunk a névjegyzékben. Vö. ÁBTL V-91108 Hevesi Géza és társai; 1956-os Intézet, Aczél Endre interjú, 162. kötet; BFL XVII. 1709 1945 igazolásügy 225 b Hevesi Géza; BFL XVII 1512 m, Mayer Károly.

70 Vö. HŐGYE Mihály: *Utolsó csatlós? Magyarország sorsa a második világháború végén*, Budapest, Püski, 1989.

71 Bethlen István a millennium idejétől aktív munkatársa volt az Erdélyi Református Egyházkerületnek, ahol a bizottságokban megismerkedett Boér Elekkel és Ravasz Lászlóval. 1920–1924 között reformátusként tagja volt a református-evangélikus közös bizottságnak. 1941-től az Erdélyi

tus egyházi küldöttségek felkészítésében is. Bethlen tanácsai az egyház számára az 1930-as évek második felétől megsokasodtak, olyan ügyekben, mint például, hogy a csehszlovákiai helyzettel kapcsolatosan mit képviseljenek a lelkészek a nemzetközi egyházi konferenciákon. A konferenciákon szétosztandó kis füzeteket Péter János irányításával nyomtatták a Sylvester Nyomdában, és küldték szét angol, francia, holland és német nyelven.⁷² A kiadványok címe a következő volt: „A csehek és magyarok a Habsburg monarchiában”, „A csehek és a protestantizmus”, illetve „A húszszendős cseh uralom a Felvidéken”.⁷³ Ezeket a kiadványok fő támogatójának, a Miniszterelnökség Tájékoztatói Hivatalának is bemutatták.

Ismereteink szerint 1943 tavaszán Péter János a gödöllői Filadelfia-árvaház te-
tőszerkezetének felújításához igényelt gerendákat a gödöllői kastélyban tartózkodó kormányzótól.⁷⁴ Miután Péternek a gödöllői árvaház ügyét sikerült pozitívan rendeznie a kormányzóval, külpolitikai kérdések is szóba kerültek. A beszélgetés résztvevője volt gróf Teleki László, a KIE Nemzeti Szövetség ügyvezető elnöke, aki tisztséget viselt a gödöllői árvaház felügyelő bizottságában is. Mindketten tagjai voltak a református Egyetemes Konvent Külügyi Bizottsága francia tagozatának. A háború alatt Svájcból, a YMCA (a KIE „anyaszervezete”) genfi központjából többen jártak Gödöllőn, például Karl von Prosch a YMCA Világszövetség főtitkára és a hazánkban működő hadifogolytáborok és internálótáborok támogatója.⁷⁵ Prosch nagy valószínűséggel 1943-ban is híreket hozhatott a protestáns egyházakon keresztül a szövetségesek olyan szándékairól, amiről beszámolhattak.⁷⁶ Ravasz Lászlónál Péter János is részt vett ilyen jellegű megbeszéléseken. Állítólag egy gödöllői találkozón maga Horthy Miklós is lelkesen fogadta Pétert és Teleki Lászlót, illetve maga a kormányzó tért rá külügyi kérdésekre. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy ebben az időszakban volt a titkos kamarilla gyűlése Gödöllőn, 1943. augusztus 17-én.⁷⁷ Feltételezhetjük, hogy Horthy tudta látogatóiról, hogy egyházi külügyekben is járatosak, ezért bízhatott meg bennük.

Kállay Miklós miniszterelnök Péter Jánost nevezte ki az 1943-ban létrehozott genfi Magyar Tájékoztató Könyvtár vezetőjének, de hivatalát nem tudta átvenni. Péter munkaköre az elődje által neki kiküldött anyagok tanulmányozása alap-

Református Egyházkerület főgondnoka. Ravasz László az *Emlékezéseimben* külön kis alfejezetet szentel a miniszterelnöknek.

72 A Magyarországi Reformált Egyház Egyetemes Konventjének Jegyzőkönyve, 1941. május 6–8, 8.

73 MREZsL 2 a fond, Egyetemes Konvent iratai, 320. doboz, Külügyi bizottság jegyzőkönyve, 1939. február 3.

74 Gödöllői Református Egyházközség irattára 1940-1945 tétel. Az anyag átadásra került a Ráday Levéltár számára, ahol rendezés alatt van.

75 MNL OL K107 Népszövetségi Képviselő és Genfi Főkonzulátus, Prosch Károly 116 tétel/1943. Útját a magyar Külügyminisztérium fizette ki a hazai egyházakon keresztül.

76 MNL OL K107 Népszövetségi Képviselő és Genfi Főkonzulátus, Prosch Károly 116 tétel/ 1943.

77 A kamarilla tagjai voltak: Kállay Miklós miniszterelnök, Bethlen István volt miniszterelnök, Károlyi Gyula volt miniszterelnök, Esterházy Móric volt miniszterelnök, Rakovszky Iván volt belügyminiszter, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, Ghyczy Jenő külügyminiszter. Vö. ROMSICS Ignác: *Bethlen István*, Budapest, Osiris, 2005, 421.

ján lényegében a béketárgyalások előkészítésében való részvétel lett volna. Mivel azonban Magyarországon kellett maradnia, nyelvtudása és diplomáciai képességei alapján Bodoky Richárdal együtt vette fel a kapcsolatot Raoul Wallenberg budapesti svéd követségi titkárral, azzal a céllal, hogy intézményeik és munkatársaik svéd védelem alá kerülhessenek.⁷⁸ Péter János iratai között több olyan dokumentum fennmaradt, amely a védelem gyakorlati menetéről szól, nevesítve a védelem alá vett diakonisszákat és intézményeket.⁷⁹ Friedrich Bornnal, a Nemzetközi Vöröskereszt magyarországi delegátusával Péter János folytatta le a tárgyalásokat a Filadelfia otthonainak ellátása érdekében.⁸⁰ Carl Lutz-cal, a budapesti svájci követség külföldi érdekeket képviselő osztályának vezetőjével való levelezésük nem maradt fenn, ezért ennek gyakorlati menetét nem tudjuk rekonstruálni.⁸¹ A háttérben Soos Gézá is feltételeznünk kell, aki embermentő és ellenálló tevékenységét többször svájci védelem alatt intézte.⁸²

Ravasz László püspök a sikertelen kiugrási kísérlet után, 1944. november 4. és 1945. február 17. között a Lorántffy Diakonissza Intézet kórházában töltött egy hosszabb időszakot.⁸³ Visszaemlékezéseiben is kiemeli, hogy ebben a fontos időszakban beteg volt. Esze Tamás, a Lorántffy lelkésze⁸⁴ a front közeledtével Péter Jánosnak adta át a kórház vezetésének feladatait a front elvonulásáig.⁸⁵ Ravasz László és Péter János között töretlen bizalmat feltételezünk a fellelt források alapján,⁸⁶ aminek csak 1948 után szakadt vége. Ravasz László visszaemlékezésében lényegében kitörölte Péter János nevét a püspökségről történő lemondását közlő hely kivételével. Nem tudjuk, hogy tudhatott-e valamit Ravasz Péter János bal-

78 MNL OL K107 Népszövetségi képviselő és Genfi konzulátus 174. csomó, Félhivatalos küldemények továbbítása 25/biz.-1943.

79 MReZSL 19. fond, Filadelfia Diakonissza Egylet iratai 1891–1951, 40. doboz, Filadelfia alapítványi ügyintézői levelezés 1943–1944. Péter János feljegyzése dátum nélkül.

80 Ua.

81 Vö. MREZsL 19. fond, Filadelfia, 40. doboz, 1944 tétel.

82 Kiss Réka: Soos Géza, a kiemelkedő ifjúsági vezető és politikus, in: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*, Budapest, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 755–764, 763.

83 Ravasz: *Emlékezéseim*, 302.

84 Esze Tamás (Szekszárd, 1903. szeptember 20. – Budapest, 1993. július 14.): történész, irodalomtörténész, református lelkész. 1941 decemberéig a gyöngyösi református gyülekezetben szolgált. Ez azért is fontos, mert később a német megszállás alatt kibérelte a mátraházi üdülőt, ahol gyermekeket helyezett el. 1941–1944 között a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület igazgató-lelkésze. 1948-ban lelkészi szolgálatból visszavonult. 1951-től a Magyarországi Református Egyház tudományos gyűjteményeinek főigazgatója. 1958–1989 között a Dunamelléki Egyházkerület főgondnoka, a diktatúra támogatásával. Kiténtetése: Munka Érdemrend: 1963. szeptember, Magyar Népköztársaság Zászlórendje: 1978. szeptember 20. Vö. MNL OL XIX-A-21-e, ÁEH tematikus, 27. doboz.

85 Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára A1c, 325/1944, 926/1944 Esze Tamás állását elcserélné.

86 Ravasz bevonta Pétert a zsidómentésbe, illetve rá bízta lényegében a korabeli református sajtó irányítását, amelyben a háború alatt is jelenhettek meg a német egyházak üldözéséről hírek.

oldali kapcsolatairól, de támogatta szociális témájú cikkeit a *Református Jövőben*. A lap felelős szerkesztőjeként Ravasz jogi szempontból is felelt a cikkeikért.

AZ ÚJ ÉS RÉGI RENDSZER SZOLGÁLATÁBAN

Ravasz László engedélyével 1945. november 1-től Hőgye Mihály és Péter János egyszerre lett Soos Géza korábbi szolgálati helyének, a Külügyminisztérium Kulturális és a Sajtó Osztályának munkatársa. Szintén Ravasz László engedélyével, hozzájuk csatlakozott nagybaczoni Nagy Lajos, a Skót Misszió lelkésze is. Péter feladata ekkor ugyanaz lett, mint ami a háború alatt Genfben lett volna: tehát kapcsolattartás az Ökumenikus Tanáccsal, illetve annak Újjáépítési Bizottságával, valamint összefogni a külföldön lévő magyar református ösztöndíjasokat.⁸⁷ Péter János Soos Gézának az Egyetemes Konvent Külügyi Bizottsága és a Külügyminisztérium közötti kapcsolattartói szerepét is átvette.⁸⁸

Péter hamarosan átkerült a Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályára, ahol részt vett az előkészítési anyagok Párizsba történő szállításában. Feladata volt minél több francia protestáns vezetőt felkeresni, hogy segítségükkel Magyarország számára kedvezőbb békefeltételek érdekében lobbizhasson. Tildy Zoltán köztársaság elnöki titkárságára kerülését megkönnyítette 15 éves ismeretségük.⁸⁹ Összekötötte őket a Filadelfia Diakonissza Intézet Sylvester Nyomdája is, amelyet korábban Tildy alapított, majd később Péter vezetett tovább.

ÖSSZEGZÉS

A szerény anyagi lehetőségek közül érkező Péter János hamar felkeltette tanárai és az egyházi vezetők figyelmét. Ebben szerepe lehetett kivételes nyelvérzékének és jó megjelenésének. Több forrásban felmerül, hogy Pétert az apósának, Czeglédy Sándornak (1883–1944), való megfelelési kényszer motiválta, akinek Margit lányát vette feleségül – miután évfolyamtársaként megismerkedett vele a pesti teológián –, ezáltal beházasodva egy több évszázados református lelkészi családba. Azt, hogy a kommunizmus eszméjével mikor találkozhatott, és azt mikor tette magáévá – emlékirat hiányában – talán sohasem fogjuk biztosan megtudni. Ezzel kapcsolatosan a párizsi szalon kívül felmerülhet Losonczy Géza személye, akivel udvarlása idején találkozott apósa parókiján. Losonczy betegsége utáni rehabilitációs időszakában tartózkodott Czeglédyéknél, és későbbi társaságának tagjai szinte valamennyien előfordultak a Bethesda Kórház környékén. Ez az 1930-as évek elejére tehető. Kö-

87 A külföldi ösztöndíjakkal foglalkozó osztályt Czinkátszky Jenő vezette, a beosztottjai Péter János és Hőgye Mihály titkáráként dolgoztak, és dr. Tassy Ferenc címzetes gimnáziumi igazgató volt még az alosztály tagja.

88 MNL OL XIX-j-1-k, Külügyi vegyes iratok 76. doboz. Ravasz László támogató levele Hőgye Mihály és Péter János kapcsán

89 MNL OL XIX-1-w Külügyminisztérium személyzeti kartonjai, Péter János törzslapja.

vér György Losonczy-monográfiáját tanulmányozva látható, hogy szinte mindenki, aki a kötetben szerepel, később kapcsolatba került a Bethesda Kórházzal.⁹⁰

Péter Bethesdában töltött időszakáról általában egy kórházlelkész képe él az emberekben, aki Isten igéjével a kórházi ágyak mellett szolgál, lelkigondoz. Péternek tehetsége, rátermettsége inkább az újságíráshoz, árvaházak létesítéséhez, illetve azok fenntartására szükséges anyagi javak előteremtéséhez adatott. A *Református Jövőben* kora társadalmi kérdései nyíltan előkerülnek, úgymint a szociális kérdés, a földreform, a vegyes házasságok esetei, a Német Birodalomban lévő egyházüldözés és a zsidók helyzete a németek által megszállt területeken. Ilyen témákról a háborús cenzúra idején mindig csak az aktuális kormányzó kör engedélyével lehetett írni. Ez azt jelenti, hogy Péter nemcsak Ravasz László elvi támogatását bírta, hanem a kormányzó szűk körének engedélyét, például Teleki Pál, Bárdossy László, Kállay Miklós miniszterelnökökét és Bethlen István volt miniszterelnökét is. Bárdossy személye azért is különleges, mert hiába lett Magyarország is háborús fél az angolszászokkal, mégis tovább folytatódhatott az angol protestáns körökkel való kapcsolattartás, illetve a református egyház egyenesen a miniszterelnök engedélyével vette át a budapesti Skót Misszió fenntartását az ehhez járó nemzeti banki hitellel együtt. Péter János pedig 1943 decemberében címlapon olyan cikket közölhetett, hogy visszavárják a Skót Misszió képviselőit Magyarország területére.⁹¹ Ez azt mutatja, hogy mind a jobb-, mind a baloldal prominens képviselőivel már fiatalon kapcsolata volt a későbbi püspök-külgyminiszternek, aminek következtében lehetősége nyílt mind a két út melletti választását mérlegelnie, abban az esetben, ha nagy társadalmi változások történnének az országban.

LEVÉLTÁRI ÉS EGYÉB ARCHÍV FORRÁSOK

Budapest–Szabadság téri Református Egyházközség irattára, Meghívók gyűjteménye
Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára:

A/1c Elnöki iratok

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL):

K 107 Népszövetségi Képviselőlet és Genfi Főkonzulátus

M-KS 276-93 MDP

XVIII-6-p, 1-9.d Péter János alelnöki iratai

XIX-A-21-c ÁEH Adattár, 72. d.

Magyar Református Egyház Zsinati Levéltára (MREZsL):

2 a fond Egyetemes konventi iratok

19. fond Filadelfia

19/f állag Szentmátéi Szórványinternátus iratai

MÁV archívum, Pécsi Igazgatóság, személyi anyagai

OSZK Történeti Interjúk Tára, Haraszi Sándorné

90 Kövér: *Losonczy*, 84.

91 KNIGHT, George: Honvágunk van Magyarországra!, *Református Jövő*, 1944. január 6., 1.

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (TtREL):

I.1.i Személyi törzslapok, Péter János

I. 8. Révész Imre hagyatéka

Veritas Oral History Archívum, 460. tétel, Hógye Mihály-interjú

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ABLONCZY Balázs: Református Élet hetilap és a budapesti reformátusság 1934–1944, in: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*, Budapest, Argumentum–ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 1211–1230.
- BARTHA Tibor: A Magyarországi Református Egyház 1944-ben, *Református Egyház* 8(1984/3), 3–8.
- BETHLEN Béla: Észak-Erdély kormánybiztosa voltam, Budapest, Zrínyi, 1989.
- BODOKY Richárd: *Aranybíd*, Budapest, Magánkiadás (Bodoky Richárdné), 2001, 9.
- DANCS József: Dobi István, *Társadalmi Szemle* 36(1983/3), 80–88.
- Erdős Kristóf – Kiss Réka (szerk.): *Filadelfia-diakonisszáé két diktatúra szorításában. A Filadelfia Diakonisszaintézeti Alapítvány 1938-1951 közötti története dokumentumok tükrében*. Budapest, Református Szeretetszolgálat – L'Harmattan Kiadó, 2024
- HÓGYE Mihály: *Utolsó csatlós? Magyarország sorsa a második világháború végén*, Budapest, Püski, 1989.
- JEFFERY, Keith: *Mi6: The History of the Intelligence Service 1909–1949*, London, Bloomsbury, 2010.
- KISS Réka: Soos Géza, a kiemelkedő ifjúsági vezető és politikus, in: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*, Budapest, Argumentum–ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 755–764.
- KNIGHT, G.A.F.: *What Next? The Exciting Route Travelled*, Edinburgh, Saint Andrews Press, 1980.
- KNIGHT, George: Honvágyunk van Magyarországra!, *Református Jövő*, 1944. január 6.
- KÖVÉR György: *Losonczy Géza 1917-1957*, Budapest, 1956-os Intézet, 1998.
- LÁNYI Gábor: Sebestyén Jenő (1884–1950) és a történelmi kálvinizmus, in: Petrás Éva (szerk.): *A 20. századi magyar protestáns közéletiség arcképcsarnoka*, Budapest, Barankovics István Alapítvány – Gondolat Kiadó, 2021, 13–32.
- LÁNYI Gábor: Sebestyén Jenő, a történelmi kálvinizmus és a Soli Deo Gloria Református Diákszövetség, in: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Theologia Reformata Transylvanica* 67(2022/1), 226–240.
- LÁNYI Gábor: Bereczky Albert (1893–1966) budapesti lelképásztor szerepe a németellenes ellenállásban és az embermentésben (1944–45), *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Theologia Reformata Transylvanica* 69(2024/1), 225–249, 235–240. DOI: 10.24193/subbtref.69.1.13
- LENGYEL András: Egy késő liberális ideológiai kritikus. Vázlat Gáspár Zoltánról, *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1987/1., 427–470.

- MESTER Miklós – MAJSAI Tamás – SCHMIDT Mária (szerk.): *Komoly Ottó naplója*, A Ráday Gyűjtemény évkönyve III., Budapest, 1983.
- NAGY Károly Zsolt: „Amit az evangélium ígér, azt váltsa valóra a demokrácia.” A társadalmi változások teológiai reflexiói és belső nyilvánosság nyelvének átalakulása a Magyarországi Református Egyházban 1945 és 1948 között, in: Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Központ – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2017, 425–476.
- PÉTER János: A liberalizmus útja, *Magyar Út*, 1935. október 1., 3.
- PÉTER János: Egy diktatúra árnyékában, *Református Élet*, 1935. február 3.
- PÉTER János: Holnap lelkészképzése, *Református Élet*, 1935, 6.
- PÉTER János: A Gamma-szellem, *Református Jövő*, 1940. december 16.
- PÉTER János: A tanítótól függ, *Református Jövő*, 1942. november 12.
- PÉTER János: Ciano gróf, *Református Jövő*, 1944. január 12.
- PÉTER János: *A megbotránkosztató Szeretet*, Budapest, Sylvester, 1944, 23.
- PÉTER János: Szociális egyház?, *Református Jövő*, 1944. február 16, 3.
- PÉTER János: *Budapest – Párizs – Moszkva. Tanúságtévők*, Budapest, Kossuth, 1975.
- PÉTER János: „Magyar kérdés” az ENSZ-ben, hidegháború, enyhülés, *História* 3(1981/3), 19–20.
- PÉTER János: Párbeszéd..., útkeresés..., ésszerűsödés, in: Baló György (szerk.): *Kilenc beszélgetés a 80-as évekből*, 1987.
- RAVASZ László: *Emlékezéseim*, Budapest, A Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1992.
- ROMSICS Ignác: *Bethlen István*, Budapest, Osiris, 2005.
- S.N.: Megszökött Szentpétery főorvos, az összeesküvők egyik vezetője?, *Kossuth Népe* 3(1947/116), 1947. október 31.
- S.N.: Zsidó – keresztyén konferencia Budapesten, *Hajnal*, 1937. augusztus 2.
- S.N.: „Célunk, hogy a világban Krisztust diadalra juttassuk...”, *Pesti Hírlap*, 1937. május 21.
- S.N.: A tiszántúli püspökválasztás, *Református Egyház*, 1949. november 15
- S.N.: Egyesül a Református Jövővel a debreceni Vasárnap, *Református Jövő*, 1942. november 26
- S.N.: Felakasztotta magát a szekszárdi kórház hivatal szolgája, *Tolna megyei Újság*, 1928. szeptember 29.
- S.N.: Találkozásom dr. King Györggyel, a budapesti skót misszió lelkészével, *Reformátusok Lapja*, 1972. december 27.
- TÓTH Károly: Mít tett a magyar református egyház a zsidóüldözés ellen?, *Confessio* 9(1985/2), 15–24.
- Új bibliafordítás jelentősége, *Evangélikus Élet*, 1952. június 29., 2.